

Отже, результати проведеного аналізу свідчать про наявність ряду проблем щодо комплексного використання лісоресурсного потенціалу господарського комплексу регіону, що полягають у підвищенні інтенсивності рубок, пов'язаних із веденням лісового господарства, низькому рівні використання відходів лісозаготівлі та лісопереробки, зменшенні обсягів виробництва продукції поглибленої переробки деревини, а також про-

дукції побічного лісокористування. З іншого боку, слід указати на деякі здобутки, серед яких – стабілізація обсягів та інтенсивності рубок головного користування, наявність резервів щодо використання ліміту лісосічного фонду, підвищення ефективності ведення мисливського господарства та забезпечення розширеного відтворення лісових ресурсів.

Список використаних джерел

1. Побурко Я. О. Основи організації регіональної статистики / Я. О. Побурко ; НАН України, Інститут регіональних досліджень. – Львів : [Б. в.], 2004. – 196 с.
2. Побурко Я. О. Моніторинг конкурентних переваг лісогосподарських систем (на прикладі Волинської області) : [моногр.] / Я. О. Побурко, О. М. Шубалий, М. Ф. Семерак ; НАН України, Інститут регіональних досліджень. – Львів : [Б. в.], 2007. – 105 с.
3. Побурко Я. О. Методичні аспекти комплексного оцінювання конкурентних переваг підприємств територіального виробничо-господарського комплексу у процесі стратегічного планування / Я. О. Побурко, О. М. Шубалий // Економічні науки : зб. наук. праць ; Серія “Регіональна економіка”. – Луцьк : ЛДТУ, 2005. – С. 39–50.
4. Колісник Б. І. Економіко-статистичне дослідження тенденцій розвитку лісогосподарських підприємств / Б. І. Колісник, О. М. Шубалий // Статистика України. – 2007. – № 4. – С. 58–64.
5. Шубалий О. М. Методика порівняльної оцінки конкурентних переваг підприємств галузі / О. М. Шубалий // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 1. – С. 70–77.

УДК 332.21:332(36+37)

М. В. Щурик,
доктор економічних наук,
завідувач кафедри фінансів, професор,
Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького

Реприватизація та деприватизація земельних ресурсів як стратегічні напрями організації земельного господарства

Проаналізовано стан організації землекористування та землеволодіння в аграрному секторі Карпатського макрорегіону. Розкрито основні причини деструктивності функціонування земельних господарств. Критично оцінено заходи щодо роздержавлення, паювання та приватизації сільськогосподарських угідь. Запропоновано проведення повторного перерозподілу земель АПК, а також формування нового земельного фонду суб'єктів володіння та користування аграрними угіддями.

Ключові слова: реприватизація, деприватизація, земельні ресурси, агрогосподарство, трансформація земельних відносин.

Основними елементами трансформації земельних відносин в аграрному секторі стали заходи роздержавлення, паювання та приватизації земель аграрно-промислового комплексу (далі – АПК). Однак очікуваних позитивних результатів досягти не вдалося. Більше того, наявне відтворення земельних ресурсів аграрного сектору не забезпечує належне розв'язання не лише економічних, а й соціальних та екологічних проблем.

Земельний фонд аграрного сектору, його використання, збереження, покращання й охорона, аграрна та земельна реформи продовжують знаходитись у центрі наукових досліджень багатьох відомих вітчизняних і зарубіжних учених. Актуальність зазначеної проблематики в Україні пояснюється тим, що земельні відносини, які сформувались у нашій державі в пострадянський період, не забезпечують належне відтворення земельних

ресурсів. Особливо це стосується аграрного сектору економіки, трансформація якого в Україні здійснювалася на засадах ідеології Вашингтонського консенсусу – типового для абсолютної більшості країн, що розвиваються. На думку багатьох незалежних експертів, відмінності між країнами залишаються такими разючими через те, що міжнародні фінансові організації, у тому числі Міжнародний валютний фонд, надавали однотипні рекомендації щодо зміни економічної системи всім своїм реципієнтам, водночас особливості країн (рівень статків, наявність природних ресурсів, ментальність населення, звичаї та ін.) вимагали індивідуальних підходів [1, с. 5–6]. З цього випливає, що при формуванні моделі розвитку країни або окремого регіону повинні враховуватися їх особливості, стан розвитку економіки тощо. Таким чином, не можна відразу здійснити перехід від планової до ринкової моделі господарювання. Тільки поєднання плано-

© М. В. Щурик, 2011

вих засад з інструментами ринку дозволяє розраховувати на успіх у вирішенні аграрного питання. Піднесення аграрного сектору завжди пов'язане з дією цього потужного прискорювача прогресу [2, с. 7]. При цьому особливо важлива роль належить державі та її інституціям як головним регуляторам економічного розвитку. Ще Дж. Кейнс запропонував трансформувати інституціональну структуру капіталістичного ринку, вбудувавши в нього державні інститути гармонізації, збереження, інвестицій і ліквідності [3, с. 39]. Отже, успішна реалізація ринкових трансформаційних заходів, включаючи організацію земельного господарства аграрного сектору, значною мірою залежить від рівня участі в цьому процесі державних інституцій. Слід зазначити, що земельна та аграрна реформи як інструменти, за допомогою яких здійснювалася трансформація сільськогосподарського сектору економіки, на відміну від інших секторів національного господарства, мають свої особливості. Першою, найважливішою з них, є участь у цьому процесі практично всіх верств сільського населення; другою – те, що результативність трансформації земельних відносин безпосередньо впливає на розв'язання найбільш гострої проблеми людства – забезпечення населення продуктами харчування. При цьому особливо важлива роль належить механізму реформування земельних відносин, основними складовими якого в Україні стало роздержавлення, паювання та приватизація земельних фондів колишніх сільськогосподарських підприємств. У результаті цих процесів швидкого розвитку набуло дрібне земельне господарство, функціонування якого не можна однозначно позитивно оцінити. Йдеться про те, що у царині господарського життя є сфери, що не підлягають усупільненню, оскільки в них дрібне виробництво (враховуючи всі обставини) має велике значення, воно продуктивніше, ніж велике [4, с. 71]. Таким чином, оцінка результатів трансформації земельних відносин потребує дослідження організації земельного господарства сільськогосподарських підприємств та господарств населення, що нині мають у підпорядкуванні близько 90% сільськогосподарських земель. Зазначене стосується, в першу чергу, Карпатського макрорегіону.

Мета статті – оцінити ефективність відтворення земельних ресурсів АПК сільськогосподарськими підприємствами та домогосподарствами крізь призму розв'язання економічних, екологічних і соціальних завдань, а також запропонувати якісно нові засади формування стратегії розвитку земельного господарства аграрного сектору.

Оцінюючи в цілому проміжні підсумки земельної реформи в аграрному секторі Карпатського макрорегіону, слід визнати, що заплановані по-

зитивні результати не досягнуто. Роздержавлення, паювання та приватизація земель АПК призвели до деструктивних змін в організації відтворення земельних ресурсів. Дані аналізу свідчать, що однією з причин незадовільного стану земельних відносин є невдало обрана монетаристська модель, покладена в основу проведення земельної реформи. Тобто, на нашу думку, монетаризм як методологія виявився неприйнятним для проведення реформ в Україні. Трансформаційні процеси останнього десятиліття ХХ ст. виявилися болісними й малоефективними саме через реалізацію нав'язаної програми реформ, не адаптованої до соціально-економічної ситуації у країні. Не розуміючи механізми адміністративно-командної моделі економіки, західні консультанти, по суті, змусили уряд упровадити окремі елементи ринкової економіки без розбудови відповідної інфраструктури [5, с. 15, 16]. Особливо це стосується аграрного сектору, ключовим елементом реформування якого стали відносини власності. Йдеться про те, що державна та кооперативна форми власності на землю провідниками аграрної реформи були проголошені як неефективні, консервативні, надмірно централізовані й одержавлені. Натомість приватна форма землеволодіння, на їх переконання, є більш прогресивною, ринково орієнтованою. Саме тому в Україні та Карпатському макрорегіоні зокрема, починаючи з початку нового тисячоліття, спостерігалися масові трансформації, пов'язані з приватизацією (насамперед, дрібною) земельних ресурсів. Метою запровадження приватної власності на землі АПК було нарощування обсягу виробництва сільськогосподарської продукції, а також розв'язання соціальних проблем на селі. Однак, як наголошують відомі вітчизняні вчені В. Геєць та А. Гриценко, основа розвитку – це економічне зростання, що полягає не тільки у кількісному збільшенні вартості продукції, але й, передусім, у змінах способів її виробництва та використання [6, с. 15]. В аграрному секторі Карпатського макрорегіону земельна та аграрна реформи не забезпечили розв'язання ні першого, ні другого завдання. Йдеться про те, що в результаті знищення колишніх сільськогосподарських підприємств, тотального впровадження приватного дрібноземелля кількісного зростання обсягу виробництва сільськогосподарської продукції не вдалося досягти (табл. 1, за даними [7, с. 200]).

Замість колишніх колгоспів і радгоспів у досліджуваному макрорегіоні було створено нові агроформування, які, на думку тодішніх провідників земельної реформи, повинні були забезпечити ринково орієнтовані засади організації земельного господарства. У кінцевому підсумку йдеться не лише про забезпечення ними зростання обсягу ви-

СТАТИСТИКА ТА СУМІЖНІ ГАЛУЗІ ДОСЛІДЖЕНЬ

робництва сільгосппродукції, а й про організацію відтворювального процесу на засадах ринкової моделі господарювання. Однак за офіційними даними статистики, новостворені, так звані ринково

орієнтовані сільськогосподарські підприємства ще не зуміли належно розв'язати покладені на них завдання (табл. 2, за даними [7, с. 210]).

Таблиця 1

Динаміка валової продукції сільського господарства в Карпатському макрорегіоні
(у порівнянних цінах 2005 року, млн. грн.)

Територія \ Рік	1990	1995	2000	2005	2009
Україна	145874,9	94794,8	77889,4	92585,6	102092,6
Закарпатська обл.	2362,7	1880,6	1834,4	2103,1	2215,0
Івано-Франківська обл.	3112,5	2524,4	2274,7	2403,7	2556,8
Львівська обл.	5911,6	3943,5	3957,7	4057,7	4371,2
Чернівецька обл.	2641,6	1888,1	1662,1	1863,4	2064,4
Разом по макрорегіону	14028,4	10236,6	9728,9	10427,9	11207,4

Таблиця 2

Динаміка валової продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах Карпатського макрорегіону
(у порівнянних цінах 2005 року, млн. грн.)

Територія \ Рік	1990	1995	2000	2005	2009
Україна	101299,1	48625,5	26478,0	33802,4	45780,4
Закарпатська обл.	1012,5	280,9	99,0	95,2	107,9
Івано-Франківська обл.	1427,1	605,5	196,1	243,1	508,3
Львівська обл.	3001,1	1240,8	365,3	422,1	1048,7
Чернівецька обл.	1564,3	6978,9	273,7	229,6	396,6
Разом по макрорегіону	7005,0	2826,1	934,1	990,0	2061,5

Недовиробництво валової сільськогосподарської продукції, що має місце в аграрному секторі досліджуваного макрорегіону, очевидно спричинене низьким рівнем розвитку нових агроформувань. Слід зазначити, що однією з найбільш

вагомих причин цього є недостатня землезабезпеченість новостворених сільськогосподарських підприємств, оскільки переважна частина земельного фонду була передана у приватне землекористування господарств населення (табл. 3, за даними [8]).

Таблиця 3

Землекористування громадян (без фермерських господарств) у Карпатському макрорегіоні станом на 01.01.2010 р.

(тис. га)

Територія	Кількість власників землі та землекористувачів	Загальна площа земель, усього	Сільськогосподарські землі						
			усього	у тому числі сільгоспугіддя					
				усього	з них: рілля	перелоги	багаторічні насадження	сіножаті	пасовища
Закарпатська обл.	726023	367,1	353,3	350,8	158,9	–	20,9	75,1	95,9
Івано-Франківська обл.	1043977	393,2	376,2	376,0	260,0	15,3	14,2	62,9	23,6
Львівська обл.	1347981	809,1	788,2	788,1	516,9	–	19,9	110,4	140,9
Чернівецька обл.	719697	364,7	351,2	351,0	234,5	–	23,9	32,8	59,8
Разом по макрорегіону	3837678	1934,7	1869,0	1865,9	1170,3	15,3	78,9	281,2	320,0

Дані табл. 3, а також розрахунки автора свідчать, що нині у підпорядкуванні господарств населення Карпатського макрорегіону знаходиться майже 80% усіх сільськогосподарських угідь. Саме ними забезпечується виробництво найважливіших видів продукції рослинництва та тваринництва.

Разом з тим, динаміка валової продукції сільськогосподарства, що виробляється домогосподарствами, не є адекватною зміні кількісного розміру земель, які знаходяться у приватній власності та їх користуванні (табл. 4, за даними [7, с. 213]).

Таблиця 4

Динаміка валової продукції сільського господарства у господарствах населення Карпатського макрорегіону

(у порівнянних цінах 2005 року, млн. грн.)

Територія \ Рік	1990	1995	2000	2005	2009
Україна	44575,8	46169,3	51411,4	58783,2	56312,2
Закарпатська обл.	1350,2	1599,7	1735,4	2007,9	2107,1
Івано-Франківська обл.	1685,4	1918,9	2078,6	2160,6	2048,5
Львівська обл.	2910,5	2702,7	3592,4	3635,6	3322,5
Чернівецька обл.	1077,3	1189,2	1388,4	1633,8	1667,8
Разом по макрорегіону	7023,4	7410,5	8794,8	9437,9	9145,9

Статистична інформація, наведена у табл. 1–4, свідчить, що ні сільськогосподарськими підприємствами, ні господарствами населення не було зроблено прориву щодо нарощування обсягу виробництва сільськогосподарської продукції та організації земельного господарства відповідно до теоретичних і методологічних засад проголошеної ринкової моделі господарювання. По суті, в аграрному секторі Карпатського макрорегіону механічно знищено цілісні земельні фонди колишніх сільськогосподарських підприємств із подальшим їх перерозподілом на користь господарств населення та новостворених агроформувань (фермерів, приватних господарств, господарських товариств, виробничих кооперативів тощо). Зрозуміло, що суспільство очікувало отримати у результаті трансформації земельних відносин якісно нові, більш вагомні результати завдяки запровадженню приватної форми власності на сільськогосподарські угіддя. Насамперед, це стосується такого важливого напрямку, як покращання відтворення земельних ресурсів АПК новими власниками і користувачами. Другим важливим завданням було наповнення ринку сільськогосподарською продукцією від вітчизняного товаровиробника, значно дешевшою та якіснішою щодо тієї, яка завозиться нині з-за кордону. Однак цього не сталося. Реформування завершилось адміністративним актом передачі землі з державної у приватну власність. При цьому слід підкреслити, що земля – стратегічний ресурс держави – була передана новим власникам практично безкоштовно, без належного наукового обґрунтування такої потреби. На наше переконання, це стало проявом класичного популізму чиновників від влади, які завдяки впровадженню саме таких засад реформування аграрного сектору (включаючи земельні відносини) хотіли заробити для себе полі-

тичні дивіденди під гаслом відновлення соціальної справедливості. Йдеться про те, що в період приєднання західних регіонів до складу України (1939–1944 рр.) у значній частині сільських жителів новою владою шляхом націоналізації було відібрано земельні угіддя, належні їм на правах приватної власності. Таким чином, було порушено соціальну справедливість. Однак, як свідчать проміжні результати проведення аграрної та земельної реформи у Карпатському макрорегіоні, сільський житель не став краще жити, працювати, відпочивати тощо. Природно, актуалізується потреба вирішення проблеми завдяки переходу на якісно нові теоретичні та методологічні засади реформування відносин власності. Ми підкреслюємо: не приватизація є ключовим напрямом трансформації аграрного сектору. Зрозуміло, що поспішним було відсторонення державних інституцій від участі у регулюванні земельних відносин руйнацією колишніх державних аграрних підприємств. Якщо у розвинених країнах приватна власність ефективніша за державну, то у країнах, які розвиваються, державні підприємства зазвичай більш пристосовані до провалів ринку, а приватизація сприяє збагаченню олігархів, особливо у країнах із багатими ресурсами [9, с. 79]. Це, як було зазначено раніше [10; 11], зумовлює нагальну потребу в перегляді моделі трансформації земельних відносин аграрного сектору, що була отримана провідниками земельної реформи зовні. Вважаємо, що новим, адаптованим до ситуації в Україні комплексом заходів щодо організації земельного господарства, включаючи аграрний сектор Карпатського макрорегіону, має стати деприватизація земельних угідь у нинішніх власників і користувачів, які не забезпечують їх належний обробіток, та подальша реприватизація.

Проведенню повторного перерозподілу земель аграрного сектору повинні передувати превентивні заходи з метою унеможливлення його організації як суто механічного акту, що призведе до зосередження сільськогосподарських угідь у тих власників, які мають більш високі фінансові можливості, а також важелі влади. Йдеться про якісно нові засади деприватизації та реприватизації земельних ресурсів, а саме – професійні засади ведення земельного господарства, що передбачають органічне поєднання й одночасне розв'язання економічних, екологічних і соціальних завдань.

Організація заходів деприватизації та реприватизації сільськогосподарських земель безумовно буде складним, інколи суперечливим процесом. Нинішні користувачі та власники земель не захочуть повернути її задарма, а тому обов'язково виникне супротив з їхнього боку. Зважаючи на це, центральній і місцевій владі доцільно розробити загальні засади реорганізації землеволодіння та землекористування, а місцевій владі на цій основі – сформувати відповідний план для кожного сільського населеного пункту. При цьому в полі зору повинен бути кожний громадянин, який залучений до відносин власності на землю, кожний земельний пай, присадибна ділянка та ділянка, виділена під індивідуальне житлове будівництво.

Для проведення таких заходів обов'язково потрібно створити в кожному населеному пункті комісію, якій слід надати статус незалежної та забезпечити фактичну реалізацію цього статусу, а до її складу включити осіб, які мають необхідні професійні знання та користуються авторитетом серед мешканців села. Причому робота такої комісії має бути відкритою, зрозумілою, доступною для всіх категорій громадян, діяльність яких пов'язана з землями сільськогосподарського призначення. Комісія зобов'язана один раз на місяць публічно звітувати про проведені нею заходи з руху земель.

Першим і найважливішим кроком діяльності зазначеної громадської управлінської інституції є організація кількісного обліку земельних ресурсів, лісу, водних джерел, які не є придатними для використання в аграрному секторі, тому їх не слід вилучати з сільськогосподарського обігу. В першу чергу це повинно стосуватися низькопродуктивних угідь, засмічених і забруднених земель, використання яких потребує величезних первинних капітальних вкладень і подальших витрат. Такі землі можна законсервувати, перевести у категорію багаторічних насаджень, сіножатей і пасовищ або застосовувати для несільськогосподарських потреб.

Наступним значущим кроком на шляху повторного перерозподілу земель АПК у досліджуваному макрорегіоні є визначення нинішнього стану відтворення земельних угідь, включаючи не лише

їх використання, а й збереження, покращання та охорону в розрізі кожного власника, користувача, а також виду угідь. Земельні ділянки (частки), що використовуються нераціонально, не за цільовим призначенням, слід вилучити у їх власників на користь держави, переводячи у категорію земель державного запасу. На вилучених землях можна буде створювати нові сільськогосподарські підприємства, що організовуватимуть земельне господарство на засадах оренди. Крім того, виправданим економічно, екологічно й соціально стане розширення розміру земельного фонду тих власників, які зуміли належно організувати господарство на приватизованих землях. Важливим при цьому є організація такого землеволодіння, яке б поєднувало одночасне розв'язання власних і суспільних потреб. Пропоновані нами трансформації земельних відносин у аграрному секторі Карпатського макрорегіону не є популярними, однак іншого шляху нині не існує. Продовження організації земельного господарства на засадах, що наразі мають місце у досліджуваному макрорегіоні, призведе до подальшого погіршення земельних відносин і деградації сільськогосподарських угідь.

Отже, незадовільна організація земельного господарства в аграрному секторі Карпатського макрорегіону, спричинена ліберальною та неоліберальною моделлю трансформації земельних відносин, призвела до подальшого занепаду цієї важливої галузі економіки. Роздержавлення, паювання та приватизація земельного фонду, на нашу думку, стали великими стратегічними помилками, про що переконливо свідчить відсутність прогресу в динаміці виробництва валової продукції сільськогосподарства, тотальне та невиправдане знищення колишніх сільськогосподарських підприємств, надмірна подрібненість цілісних земельних угідь, втрата професійних засад організації процесів використання, збереження, покращання й охорони земель. Селянин у результаті проведених аграрних і земельних реформ не став краще жити, а суспільство – більше споживати. Саме тому нині постає нагальна потреба у перегляді нинішнього складу власників і користувачів земель сільськогосподарського призначення для оптимізації земельного фонду аграрного сектору. З цією метою в сільському господарстві досліджуваного макрорегіону слід ужити обґрунтовані заходи деприватизації та реприватизації земельних угідь, адаптовані до вітчизняних економічних, екологічних і соціальних передумов, поклавши в їх основу придатність земель для використання в аграрному секторі, професіоналізм нових власників і користувачів угідь, домінування суспільних інтересів над особистими.

Список використаних джерел

1. Симоненко В. Адміністративне регулювання – найважливіший фактор реформ / В. Симоненко // Економіка України. – 2010. – № 10. – С. 4–14.
2. Абалкин Л. Аграрная трагедия России / Л. Абалкин // Вопросы экономики. – 2009. – № 9. – С. 4–14.
3. Ольшевич Ю. Психологические аспекты современного экономического кризиса / Ю. Ольшевич // Вопросы экономики. – 2009. – № 3. – С. 39–53.
4. Элоян М. Р. Православие и капитализм (философия хозяйства) / Элоян М. Р., Булгаков С. Н. – Ростов-на-Дону : Изд.-во Рост. ун-та, 2004. – 328 с. – (Серия “Монографии”, вып. 2).
5. Канцуров О. Інституціоналізм як теоретико-методологічні засади сучасних реформ / О. Канцуров // Економіка України. – 2011. – № 5. – С. 15–22.
6. Геєць В. Навігатор у блукаючому світі (роздуми над прочитаним) / В. Геєць, А. Гриценко // Економіка України. – 2009. – № 9. – С. 4–18.
7. Сільське господарство України за 2009 рік : [стат. зб.] / за ред. Ю. М. Остапчука ; відп. за вип. О. М. Прокопенко ; Держкомстат України. – К. : ДП “Інформ.-аналіт. агентство”, 2010. – 376 с.
8. Державний комітет статистики України. Експрес-випуск № 9 від 18.01.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/express/expres_u.html – Назва з титул. екрана.
9. Попов В. Стечение обстоятельств или историческая закономерность / В. Попов // Вопросы экономики. – 2009. – № 7. – С. 73–84.
10. Щурик М. В. Дрібна приватизація земель Карпатського макрорегіону: здобутки та проблеми / М. В. Щурик // Статистика України. – 2009. – № 3. – С. 107–113.
11. Щурик М. В. Критерії доцільності, особливості та передумови приватизації сільськогосподарських угідь АПК / М. В. Щурик // Статистика України. – 2010. – № 2. – С. 56–61.

Вітаємо з ювілеєм!

Осипову

Інну Ігорівну,

директора департаменту обстежень домогосподарств.

Бажаємо здоров'я, щастя, благополуччя,
незмінних успіхів у професійній діяльності,
невичерпної енергії та оптимізму!

*Рада засновників та редколегія журналу
“Статистика України”*

